

HISTORIJSKE OSNOVE VISOKOG OBRAZOVANJA U SARAJEVU – OSMANSKI PERIOD

Fikret KARČIĆ

Ayse ZISAN FURAT
Univerzitet u Istanbulu
zisanfurat@yahoo.com

SAŽETAK: Autori u radu tematiziraju historijske osnove na kojima se u osmanskome periodu razvijalo visoko vjersko obrazovanje u Sarajevu. U uvodnom dijelu rada govori se o vakufu, vjerskoj ustanovi koja je osigurala materijalnu osnovu za nastanak medresa. Autori potom donose kratak opis sistema medresa u klasičnom osmanskome periodu i njihovu podjelu, nakon čega posvećuju pažnju osnivanju Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu i njenom statusu unutar obrazovnog sistema medresa Osmanske države, njenom nastavnom planu i muderrisima. Gazi Husrev-beg je uz Medresu osnovao i školsku biblioteku koja se do današnjih dana razvila u javnu biblioteku. Autori donose osnovne podatke o historiji Gazi Husrev-begove biblioteke i njenim bibliotekarima osmanskog perioda. Na kraju rada, povlačeći paralelu s turskim obrazovnim sistemom, autori zaključuju da bi se datum osnivanja Gazi Husrev-begove biblioteke mogao uzeti kao datum utemeljenja Univerziteta u Sarajevu.

Ključne riječi: medrese, Osmanska država, Gazi Husrev-begova medresa, biblioteka, Sarajevo

Uvod

Tokom 15. i 16. vijeka došlo je do osmanskih osvajanja Bosne i Hercegovine (BiH). Ovaj proces bio je praćen širenjem islama među domaćim stanovništvom. Dok se proces teritorijalnog širenja Osmanske države oslanjao na silu, dotle je proces širenja islama bio zasnovan na dobrovoljnosti. Rezultat ova dva procesa bio je uključivanje BiH u osmansku državnu organizaciju i u osmanskotursku kulturnu zonu islamske civilizacije.¹ Karakteristični koncepti i ustanove ove civilizacije prenijeti su i BiH. Među ovim konceptima i ustanovama na ovom mjestu posebno spominjemo vakufe, medrese i biblioteke (kutubhane).

Kada je riječ o vakufima, radi se o islamskom konceptu dobrotorne fondacije koja ima svoje konceptualno utemeljenje u Kur'anu, praktični oblik u sunnetu, a pravno-tehničku razradu u islamskom pravu.² Vakufi (od ar. waqf) znače dobra koja je njihov vlasnik izuzeo iz pravnog saobraćaja i zavještao za neku dobrotvornu svrhu. Ustanova vakufa se zasniva na razlikovanju suštine stvari i njenih prihoda. Suština stvari mora biti očuvana "dok traje nebesa i zemlje" a prihodi stvari se troše za široko definisane dobrotorne ciljeve. Vakufi imaju svojstvo pravnog lica, njima upravlja upravnik (mutevelija) prema odredbama sadržanim o dokumentu o

osnivanju (vakufnama), a rad vakufa nadzire poseban nadzornik (nazir), odnosno sudija (kadija) tog mjesta. Predmet uvakufljenja mogle su biti stvari ili prava koja su prema propisima islamskog zakona dozvoljena biti u vlasništvu muslimana. Vrlo rano u muslimanskoj historiji kao predmet uvakufljenja pojavile su se knjige, prvenstveno prepisi vjerskih knjiga, a zatim i djela iz drugih oblasti nauke. To je postalo pravni osnov za nastanak biblioteka u muslimanskom svijetu.

¹ O kulturnim zonama unutar islamske civilizacije vidi: Nasr, 1981:49.

² O vakufima vidi: Čerimović, 1935; Begović, 1963.

U muslimanskom svijetu je postojalo nekoliko vrsta biblioteka: džamijske, privatne, javne i školske odnosno univerzitetske.³ Prva vrsta biblioteka se razvila uz džamije i te biblioteke su sadržavale vjerske tekstove i knjige iz raznih oblasti islamskih nauka. Drugu vrstu su predstavljale biblioteke koje su osnovali pojedinci. Treću vrstu predstavljaju biblioteke otvorene opštoj javnosti. U ovim bibliotekama bili su uposleni bibliotekari i prepisivači. Četvrtu vrstu biblioteka su činile biblioteke ustanovljene uz obrazovne ustanove različitog nivoa (kuttab, medresa, džami'a), odnosno mektebe, medrese i univerzitete. Ova praksa, razvijena u islamskim državama emevijske i abasijske dinastije, nastavljena je i u Osmanskoj Carevini. Među osmanskim bibliotekama uspostavljena je i Gazi Husrev-begova biblioteka, koja je na početku bila školska biblioteka, ali se kasnije transformisala u javnu biblioteku.

Medrese (ar. madrasa) su bile glavne obrazovne ustanove u muslimanskim zemljama. Ove obrazovne ustanove nastale su oko džamija i u Osmanskoj Carevini činile su dio velikih vjerskih, školskih i socijalnih kompleksa (kulliye). Ti kompleksi su, pored džamije, uključivali medresu, sobe za učenike odnosno studente, biblioteku, javnu kuhinju (imaret) i druge objekte. Finansijsku podlogu ovih kompleksa činili su vakufi. To je bio rezultat izvjesne podjele nadležnosti u Osmanskoj Carevini: država se brinula za vanjsku i unutrašnju sigurnost i funkcionisanje vlasti, dok su vakufi vršili obrazovnu, kulturnu i socijalnu funkciju. Po svom konceptu, načinu naučavanja i opštoj ulozi u društvu, medrese predstavljaju preteče koledža (colleges) na Zapadu, kako je to pokazao u više svojih radova poznati autor George Makdisi. (Makdisi, 1981)

1. Status Gazi Husrev-begove medrese u osmanskom obrazovnom sistemu

1.1. Kratak opis sistema medresa u klasičnom osmanskom periodu

U osmanskoj historiji, osvajanje Konstantinopolja zauzima značajno mjesto ne samo zbog toga što je taj događaj označio konačan kraj Bizantijskog Carstva, koje je vladalo Anadolijom više od hiljadu godina, nego i zbog toga što je označio transformaciju jednog anadolijskog *beglika* u Carstvo. Korijeni osmanske centralizovane države mogu se naći u vojnom, političkom i društveno-ekonomskom razvoju iz tog perioda. (Inalcik, vol 28, 396) Mehmed II Fatih (umro 886/1481), osvajač Konstantinopolja, sa svojim ličnim karakteristikama, bio je ključna figura u ovim procesima. Historijski izvori često ukazuju na njegov poseban interes za nauku i kulturu uz široko poznavanje vojnih pitanja i politike.⁴ Rezultat njegovog naučnog interesovanja bili su brojni zakoni i kodeksi koji su izdati u njegovo doba, kao što su kodifikacije krivičnog prava, propisa o ulemi (ilmiye) itd, a koji su omogućili reorganizaciju osmanske države i njenih ustanova.

Institucionalizacija osmanskog obrazovanja bilo je jedno od postignuća njegovog perioda. Rastući broj medresa nakon Orhan-gazijine medrese (ustanovljena 1331), koja se smatra prvom medresom u osmanskoj geografiji, kao i rastući broj svršenika medresa, suočio je administraciju s potrebom hijerarhijske klasifikacije medresa, koja bi uspostavila temelje nastavnih planova ovih škola i njihovog rangiranja.

Gelibolulu Mustafa Ali (u. 1600) u svom *Kunhul'-Ahbar* pruža dokaze o bezuspješnom pokušaju klasifikacije

medresa prije Fatihovog doba. (Gelibalulu, 1997:524) Prema brojnim izvorima, klasifikacija medresa postignuta je tek nakon osnivanja Sahn-medresa. (Uzunçarşılı, 1965:3)

Kao rezultat njegove volje da Istanbul postane naučni centar, Fatih je naredio da se sagradi jedan od najvećih kompleksa na osmanskoj teritoriji.⁵ Uspostavljanje obrazovnih institucija, posebno medresa u njegovom kompleksu, koje će postati poznate kao Fatih-medrese vjekovima nakon njegove smrti, nisu samo privukle učenjake da dođu u Istanbul, nego su ovaj grad pretvorile u islamski kulturni centar. Nakon osvajanja Konstantinopolja, obrazovne aktivnosti su se odvijale u građevinama koje su bile pretvorene u džamijske komplekse, kao što su to bili Aja Sofija i Zejrek. Međutim, kao rezultat potrebe za posebnim mjestom za obrazovanje, uz sultanovu ličnu želju, izgradnja Fatihovog kompleksa (kulliye) počela je 875/1470. Danas se ovaj kompleks sastoji od 16 medresa, daru-ššifa (bolnice), tabhana (okružne kuće), imareta (socijalne ustanove), karavan saraja, sibjan-mekteba (škole za djecu), biblioteke i muvakkithane (ustanove za određivanje vremena) i smatra se jednim od najranijih primjera klasične osmanske arhitekture, kako u pogledu planiranja religijskog i kulturnog centra tako i u pogledu veličine.

Postojalo je više razloga za podizanje kompleksa ove veličine. Svakako jedan od najvažnijih razloga bila je želja sultana da pretvori grad u centar kulture i nauke u državi kao što je to i spomenuto u dokumentu o osnivanju ovog kompleksa.⁶ Drugi razlog bila je potreba za jednim velikim centrom okupljanja gradskog stanovništva s višenamjenskim društvenim i trgovačkim jednicama. (Unan, 1993:4-9) Na drugoj strani, rast Carstva putem teritorijalnih osvajanja doveo je do

³ Vidi Ragheb Elsergany, "Libraries in Islamic Civilization... Diversity and Progress", <http://en.islmstory.com/libraries-islam-diversity-progress.html> (Dostupno 13.03.2014)

⁴ Knjige u Fatihovoj privatnoj biblioteci potvrđuju njegov interes za geografiju i različite

kulture. Jedan od interesantnih radova, koji su bili posljedica njegovog interesa za geografiju, bilo je prevođenje Ptolemaeusa na arapski jezik i izrada mape svijeta koju je uradio Amirutzes iz Trabzona po njegovom naređenju. (Jacobs, 1949:26-30)

⁵ Njegovo naređenje za izgradnju novih

kulliya (građevinskih kompleksa) od strane uglednika u različitim dijelovima Istanbula može se takođe spomenuti kao poseban napor za razvoj prijestolnice. (Kritovulus, 1920:140)

⁶ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara 1938, str. 52. (Transkripcija, str. 204)

urgentne potrebe za obrazovanim službenicima novouspostavljenih pokrajina. Medrese Fatihovog kompleksa su uvijek imale poseban status u ovim imenovanjima. Ova imenovanja su prirodno doprinosila širenju autoriteta centralne vlasti širom Carstva.

Medrese u Fatihovom kompleksu nazvane su Sahn-i Seman zbog toga što ih je bilo 8 sa dvorištima. Okružujući džamiju, one su bile poredane uporedo s mediteranskim (Akdeniz) i crnomorskim (Karadeniz) granicama kompleksa. Prema nekim istraživačima, iako ove medrese izgledaju ujedinjene u jedan kompleks, one su predstavljale odvojena tijela i treba da se smatraju kao fakulteti današnjih univerziteta. (Unan, 1993:176)

Uglavnom na osnovu rasprave Emin Beya pod naslovom *Tarihçe-i Tarik-i Tedris* [Kratka historija načina poučavanja], ovi istraživači tvrde da su Sahn-medrese bile podijeljene u različite grane, te studenti koji su završili Musila-i Sahn (odnosno Tetimme, pripremnu školu) mogli su nastaviti školovanje na jednoj od tih grana po svom opredjeljenju. (Osmanli, 1998:536) Ako se prihvate takvi stavovi, onda se postavlja sljedeće pitanje: da li je postojala hijerarhijska organizacija među Sahn-medresama? Međutim, historijski izvori šute o tome da li su medrese u Fatihovom kompleksu bile posvećene posebnim akademskim disciplinama ili su studenti nastavljali školovanje u nekoj od medresa kompleksa nakon završetka jedne od njih. Analize registara muderrisa (nastavnika) i njihovih biografija pokazuju samo da su Sahn-medrese zadržale svoj značaj iako su njihova struktura i način djelovanja bili replicirani u kasnijim obrazovnim ustanovama.

Slijedeći tipologiju seldžučkih medresa, Fatihove medrese, kao i ostale obrazovne institucije bile su zasnovane na vakufu.⁷ Osnivač vakufa imao je pravo da odredi nastavni plan medresa kao i plate nastavnika i drugog osoblja.

Da bi se razumjeli područje i posljedice hijerarhijske klasifikacije među medresama treba također obratiti pažnju na hijerarhiju učenjaka Osmanske države. Nasuprot drugim primjerima toga vremena, osmanska učena hijerarhija, ilmiye teškilatı, nije se sastojala samo od uleme ili učenjaka, nego također i od vladajućih krugova koji su uključivali kadije, nakibulešraf, sultanove učitelje i šejhul-islame. (Ipsirli, 2000:512-520) Zbog toga se ulema Osmanske Carevine ne može posmatrati kao grupa izolovanih učenjaka koji su jedino zaokupljeni svojim naučnim radom. Historijski izvori pokazuju da je ulema bila živi dio administrativnog tijela Carevine više nego krug skolastičara. Posebno nakon osnivanja Sahn-medresa, odnosi između uleme i upravljača postali su bliski. Iako neko može reći da su visoke službe bile rezervisane za neke poštovane porodice i njihove rođake, posebno nakon 16. vijeka, ovaj sistem je dozvoljavao mobilnost između različitih slojeva društva. (Zilfi, 1988:26-27) S druge strane, diplomiranje na jednoj od visokorangiranih medresa pružalo je studentima mogućnost da uđu u pravničke i pedagoške krugove.

Gelibolulu Ali u svom *Künhül-Abbar* govori o tome da je sistem rada uglavnom bio zasnovan na principu rotacije studenata i muderrisa među medresama. Bilo je veoma rijetko da muderris drži poziciju u istoj medresi do kraja života. Počevši od studentskih dana, određeni učenjak je morao da slijedi sistem medrese u kojima su ove škole bile klasifikovane prema rangovima, koji su bili određeni minimalnom dnevnom platom koju su njihovi nastavnici primali od vakufa. (Gelibolulu, 1997:520-521) Nakon hijerarhijske strukture koju su donijele Sahn-medrese, rangovi su bili sljedeći: Hašije-i Tedžrid (20/25), Miftah (30/35), 40 akča, Haridž 50 akči, Dahil 50 akči i Sahn-Madrased. (Zilfi, 1988:26-27) U ovom sistemu, najniži rang imale su medrese Hašije-i Tedžrid, nazvane po poznatom djelu Sejida Šerifa Džurdžani'ja

(umro 816/1413) *Hâşiyeye-i Tedjrid*. Dnevna plata njihovih muderrisa bila je 20 akči. Viši rang imale su Miftah-medrese, gdje je izučavan Džurdžani'jev šerh (komentar) djela *Miftahu'l-ulum*. Razlika između Haridž i Dahil medresa bila je zasnovana na temelju osnivača medrese. Ako je neka medresa bila naslijeđena od anadolijskih Seldžuka ili anadolijskih beglika, nazvana je Haridž, a ako je bila ustanovljena od osmanskih državnika, nazvana je Dahil. (Gelibolulu, 1997:520-523)

U ovom sistemu, ako je student koji je pohađao osnovna predavanja kod obližnjeg učenjaka želio da nastavi karijeru u učenju hijerarhiji, morao je da ide u medresu nižeg ranga u obližnjem gradu. Preporuka koju bi dobio od ranijeg nastavnika zajedno sa idžazetnamom, dokumentom koji je sadržavao nazive predmeta koje je slušao, imala je ključnu ulogu u njegovom napredovanju.

Nakon toga je, opet na preporuku svog nastavnika, morao putovati u veći grad da nastavi studije u nekoj medresi višeg ranga. Ako je želio da ima naučnu karijeru, morao je nastaviti školovanje u svim medresama višeg ranga. Prije upisa na Sahn-medrese, od studenata se tražilo da napiše pismeni rad, kako to potvrđuju neki izvori. (Muftuoglu, 1340:720) Muderrisi su slijedili princip rotacije u svojim nastavničkim karijerama. Nakon diplomiranja na medresi višeg ranga, pred studentom su stajala dva puta: da budu muderrisi u medresama nižeg ranga ili da postanu sudije u skladu sa svojim pozicijama. Iako su se neki studenti opredijelili za rana imenovanja, ostali su slijedili hijerarhijske stepene. Na vrhu sistema medresa bile su Sahn-medrese.

Prema Fatihovoj kanunama, koja određuje protokol u Osmanskoj Carevini, muderrisi Sahn-medresa su po rangu bili iznad sandžakbegova (namjesnika pokrajina), jedne od najviših pozicija u Carevini. Njihova plata je bila određena u iznosu od 50 akči dnevno, isti iznos kao i kod muderrisa Dahil i Haridž medresa, iako brojni historijski izvori kazuju da

⁷ O karakteristikama seldžučkih medresa vidi: İhsanoğlu, 1999:234-235.

su njihove plate bile veće od određenih.⁸ Imenovanja nekih muderrisa u razne medrese ranga Sahna pokazuje također da je biti Sahn-muderris bilo više vezano za reputaciju nastavnika nego što je predstavljalo finansijsku vrijednost.⁹ Druga važna informacija, koja se može naći u ovoj Kanunami, tiče se imenovanja kadija. Tako ako je Sahn-muderris želio da nastavi karijeru kao kadija, morao je biti imenovan u kadiluku sa 500 akči dnevno. (Akgunduz, 1990:324) Mada su imenovanja vršena prema Fatihovoj Kanunamu, neki izuzetni slučajevi su vidljivi u historijskim izvorima, posebno u pogledu sultanskih (Selatin) medresa.¹⁰

Intervencije sultana u ova imenovanja nisu bile rijetke, s obzirom na okolnost da je sultan bio osnivač kompleksa. U kasnijem periodu aktivna uloga sultana je nastavljena pa je čak i povećana.¹¹

Hijerarhijska struktura medresa, koja ranije nije postajala ni kod Osmanlija ni kod drugih dinastija, bila je vjerovatno rezultat sultanovog centralističkog pristupa. Zbog toga su sultanske medrese bile na vrhu sistema medresa sve dok nisu sagrađene Sulejmanije medrese. Vijek nakon uspostavljanja Sahn-medresa, s medresama Sulejmanije, cijeli sistem ovih škola je revidiran.

U ovoj reviziji medrese ranga manjeg od 40 akči su ignorisane, te je klasifikacija počela s višim rangovima. Prema novoj klasifikaciji, medrese su bile rangirane na sljedeći način: Ibtidâ-i Hâridž, Hareket-i Hâridž, Ibtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân,

Ibtidâ-i Altmişl, Hareket-i Altmişl, Mûsıla-i Sulejmanije, Sulejmanije, Hâmise-i Sulejmanije, Daru-l-hadis-i Sulejmanije. (Uzunçarşılı, 1965:58-59) I pored ovih izmjena, hijerarhijska struktura je nastavila da važi za sve medrese, uključujući i one u pokrajinama. Ova klasifikacija je nastavila da bude okosnica osmanskog obrazovnog sistema sve do usvajanja Zakona o unifikaciji obrazovanja (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) 1924, koji je označio kraj medresa sistema.

2. Gazi Husrev-begova medresa

Gazi Husrev-begova medresa, ustanovljena 944/1537-38. u Sarajevu, bila je sastavni dio osmanskog sistema medresa i odslikavala je sve karakteristike ovog sistema. Opisana kao "*cümleden müzeyyen ve mükellef* [krajnje uvažavana i veličanstvena]" od Evlije Čelebije (umro 1682) ova medresa, kao dio džamijskog kompleksa, sagrađena je u središtu starog grada. (Čelebi, 2001:225) Ona je, također, poznata pod imenom *Seldžukija*, po majci osnivača, a kasnije i kao Kurşunlu (Kurşumlija) medresa zbog toga što je njen krov bio pokriven olovom. (Yüksel, 1981:348) Njen osnivač, Gazi Husrev-beg, sin kćerke sultana Bajezida II i Seldžuk Sultanije, bio je postavljen prvo za namjesnika Aleksandrije, zatim Smedereva, a kasnije Bosne. U službi je proveo više od 30 godina. (Baltaci, 2005:781)

U skladu sa karakteristikama osmanskog sistema medresa, Gazi Husrev-begova medresa je bila također utemeljena na vakufu. Njegova vakufnama daje nam najtačnije

informacije o funkcionisanju medrese. (*Spomenica*, 1932:I-XLIV) Vakufnama o osnivanju medrese i biblioteke napisana je 8 januara 1537.

Prema ovoj vakufnami: "I da se za 400 000 dirhema od spomente svote sagrađi uzvišena i veličanstvena medresa, koja će među odabranicima i dostojanstvenicima biti pribrana".¹² Medresa je sagrađena nasuprot ulazu u džamiju i sastojala se od predavaonice dimenzija 6,75 × 6,50 m i 12 soba dimenzija 2,97 × 2,84 × 2,89 m. (Yüksel, 1981:348)

Sličnost između Sahn-medresa i Gazi Husrev-begove medrese je jasno uočljiva, iako je ova posljednja manja po dimenzijama. (Karić, 2011:19; Nakičević, 1983:241-262) Tarih medrese, koji daje godinu njenog završetka 944/1537-38., nalazi se na ulaznoj kapiji i glasi:

"Ovu građevinu podiže za one koji
traže nauku,
A za ljubav Boga koji uslišava molbe,
Gazi Husrev, zapovjednik boraca
za vjeru,
(on je) izvor dobročinstva, ponos
pravednih.
Fejruz-rab joj reče kronostih:
Stjecište dobrih, dom savršenih ljudi."

(Mujezinović, 1998:296)

Prema vakufnami, dnevne plate nastavnim i drugom osoblju su bile kako slijedi:

- 50 akči za muderrisa,
- 4 akči za muida (asistenta, koji je obično biran između najboljih studenata medrese),
- 3 akče za svakog studenta,
- 2 akče za bevaba (vrataru).

je sa Efdalzade (umro 908/1502). Kada je ovaj učenjak putovao kroz Istanbul, susreo je sultana. Fatih ga je pitao je li on Efdalzade i naredio mu da se pojavi na njegovom dvoru. Efdalzade je prvo bio imenovan za muderrisa na Sultan Murad-Khan medresi u Bursi, a nakon toga postao je nastavnik na Sahn-medresi. (Ataî, 1852:171)

¹¹ Za dalje informacije o odnosima učenjaka i državnika vidi: Unan, 1991:33-41.

¹² Prevod vakufname na engleski jezik se može naći u: Cerić, 2008:312-324.

⁸ Vidljivo je da su plate nekih muderrisa u Sahn-medresama bile više od 50 akči dnevno. Naprimjer, plata Molla Sinan Gulama bila je 80 akči (Ataî, 1852:276); Molla Ali Yegan imao je također platu 80 akči. (Ataî, 1852:279)

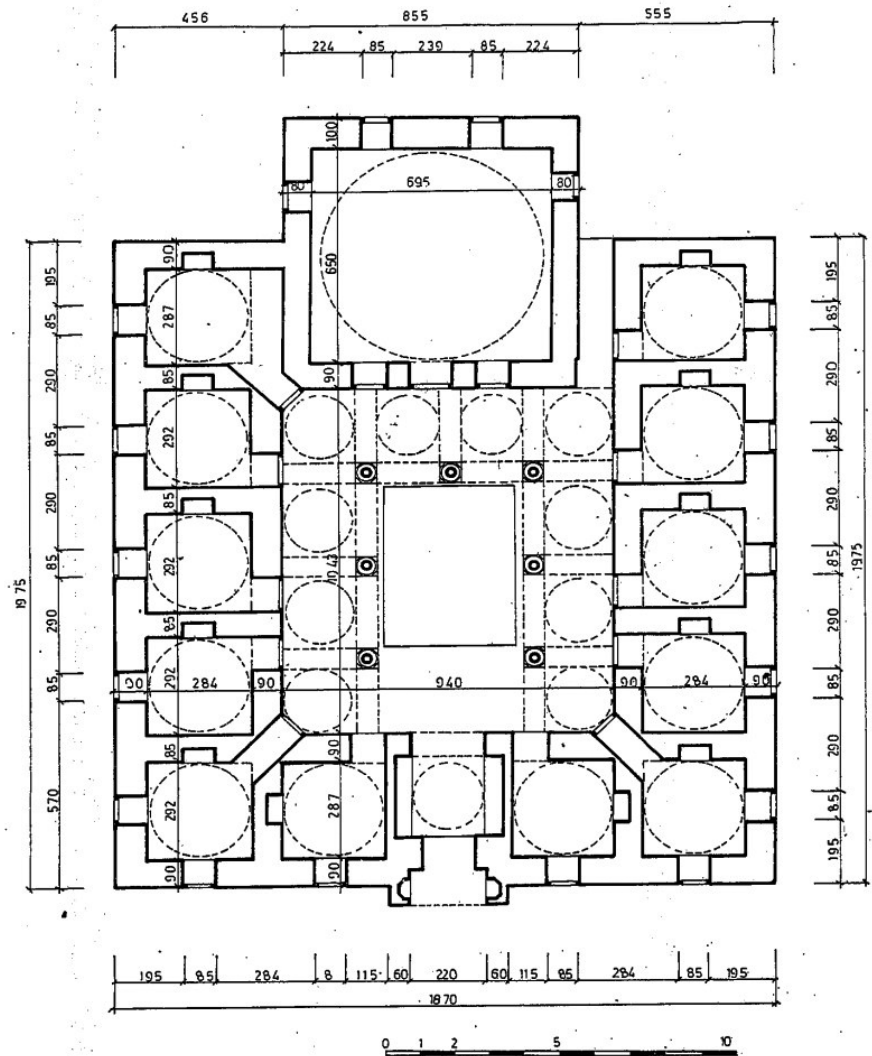
⁹ Naprimjer, Akyazili Sinan Efendi (umro 980/1572-73) bio je imenovan u Seyyid Gazi medresu, a nakon toga stekao je rang Sahna. Nakon toga je prešao u Sahn godine 975/1567-68. (Ataî, 1852:176) Kada je Molla Nureddin (umro 979/1571) umro,

njegova medresa je data Sacli Abdulkadir Efendiji sa rangom Sahna. (Ataî, 1852:151-152)

¹⁰ Postoje historijski izvori koji govore o Fatihovim odlukama kojima se daje pozicija na Sahnu nekim muderrisima ili se smjenjuju s nastavnepozicije u tim medresama. Naprimjer, Fatih je pitao kadiaskera Ibn Manisa o nekoj arapskoj pjesmi i otpustio ga iz službe kada je ovaj tražio više vremena da razmisli o odgovoru, te ga poslao u jednu od Sahn-medresa. (Ataî, 1852:190) Drugi slučaj

Preostali novac trebao je čuvati mutevelija (upravnik vakufa) i upotrijebiti ga za kupovinu knjiga i druge troškove medrese. Osim toga, vakufnama nam daje i informacije o dužnostima osoblja i studenata. (*Spomenica*, 1932:XXXIII-XXXIV) Također, vakufnama nam daje i naznake o nastavnom planu medrese, o čemu će više biti riječi kasnije. Ti dijelovi vakufname glase:

“U medresi koju namjerava sagraditi, učvrstiti, podignuti i uvakufiti za one Božje robove, koji stiču nauku i usavršuju dušu, te se bave spekulativnim i predajnim (racionalnim i empiričko tradicionalnim) znanostima, neka se namjesti između Božjih robova čovjek učen, spreman, savršen, iskusen, koji predavanjem i pisanjem diže zastore istina, koji je u sebi sakupio grane i temelje, koji obuhvata spekulativne i tradicionalne znanosti. Neka im predaje tefsir (tumačenje Kur’ana), hadis (tradicija), ahkam (šeriatsko pravo), usul (institucije šeriatskog prava), meani ve bejan (poetiku i retoriku), kelam (dogmatiku na metafizičkoj podlozi) i ostalo, što bude iziskivao običaj i mjesto. Neka ne propusti predavanja osim šeriatom priznatom isprikom, a ni oni neka ne propuste, osim na uobičajeni priznati način. Da se drže praznici (ferije) i školski dani, kako je to običaj, nije potrebno da se opširno kazuje. Neka svijetu daje fetve (pravne savjete), u onim šeriatsko-pravnim pitanjima, u kojima mu budu tražili, i to po najtemeljnijim pravcima i mišljenjima, uzimajući to iz knjiga o fetvama u svim poslovima. Još se njemu pridodaje počasni nadzor nad vakufima za sva vremena i vjekove. Nadalje se određuje muid (korepetitor), koji će vršiti službu korepeticije po ustanovljenom običaju, i bevvab (vratar, podvornik), koji će vršiti podvorničke poslove u medresi, čuvajući sve što je u njoj i otvarajući i zatvarajući vrata... Medresa neka obuhvata 12 soba, u kojima će stanovati učenici, a ne nevaljale nezallice. Zgrada neka bude čvrsta i stalna, kako je to uređeno u medresama vezira i emira – da

510. R. Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey Medresesi
plani (Zavod'dan naklen)

ih Bog nagradi za one usluge što su ih učinili učenjacima. Što preteče od troškova za gradnju, neka se za to kupi valjanih knjiga, koje će se upotrebljavati u spomenutoj medresi, da se njima koristi, ko ih bude čitao i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom”. (*Spomenica*, 1932:XXXIII-XXXIV)

Također je važno spomenuti da je muderris Gazi Husrev-begove medrese smatran za muftiju Bosne. Drugim riječima, medresa je bila podložna muftiji Bosne (*Bosna müftüsüne meşruttu*). (Baltacı, 2005:781)

Analizirajući historijske izvore koji se tiču ove medrese uočava se da se status medrese Gazi Husrev-beg u osmanskom obrazovnom sistemu mijenjao tokom vremena. Nakon 24. rebiul-evvela 954/15. maja 1547. ova medresa je imala rang

Sahn-medrese. Godine 992/1548. plata muderrisa je bila 60 akči. Nakon 25 šabana 993/24 august 1585. smatrana je za jednu od Dahil medresa. (Baltacı, 2005:781) Ove promjene u statusu bile su rezultat potreba mjesta i vremena. Međutim, bivša najviša medresa po rangu u Bosni, Gazi Husrev-begova medresa nikada nije izgubila na značaju. Poznata Kadićeva hronika daje nam dokaz za to. Prema navodima iz ove hronike, koje su koristili većinom bosanskohercegovački istraživači, bosanski namjesnik Yeğen Mehmed-paša je zatražio od dvojice kadija, iz Glamoča i Foče, koji su pokazali neadekvatno znanje, da se vrate u Gazi Husrev-begovu medresu i nastave obrazovanje prije nego što budu u prilici da produže kadijsku službu. (Kasumović, 1999:173)

3. Nastavni program Gazi Husrev-begove medrese

Jedan od najpouzdanijih izvora za saznanje nastavnog plana medresa tokom 15. i 16. vijeka je Tašköprülüzadeovo djelo *Šakâik en-Numaniye*. Pokazujući sličnost sa zakonicima, od kojih je samo nekoliko doprlo do naših dana, autobiografija Tašköprülüzadea, koja je uključena u ovaj rad, daje čitaocu odgovor na dva važna pitanja: kako je sistem omogućavao prelazak iz jedne medrese u drugu i u kakvim relacijama je bio nastavni plan medresa različitog ranga?

Kako je spomenuto u brojnim historijskim izvorima, studenti su slušali predavanja iz cijelog ili dijela knjiga *Bina*, *Maksud*, *Izzi*, *Merah*, iz oblasti arapske gramatike; *Avamil*, *Izhar*, *Kafje* iz sintakse; *Telvih* iz metodologije islamskog prava [usul-i fikh] u medresama 20/25 akći, prije pristupanja Hašije Tedžrid medresama. (Uzunçarşılı, 1965:26) Prema tome, studenti su završavali osnovno znanje u arapskom jeziku i metodologiji, prije pristupanja višem stepenu islamskih nauka. U medresama višeg ranga ovi studenti su ili ponavljali ili kompletirali svoje studije na osnovu istih radova, a nakon toga bi nastavljali s djelima višeg ranga.

Tašköprülüzade (Tašköprülüzade, str. 556; Uzunçarşılı, 1965:40), u periodu između 931/1524. i 933/1526, je predavao u Dimetoka Oruč-pašinoj medresi, jednoj od najnižih medresa u osmanskome obrazovnom sistemu, Hašije-i Tedžrid medresi, tri djela iz tri različita predmeta: Belagat – poglavlja od Beyan do Istiara u Taftazanijevom (umro 471/1389) djelu *Mutavval*; Kalam – od početka do kraja poglavlja Umur-i Amma iz Sejjid Šerif Džurdžanijevog djela *Hašije-i Tedžrid*; Fikh – cijelu knjigu Sejjid Šerifovog djela *Šerb-i Feraiz*. Pored ovih djela, Hezarfen Husejin Efendi (umro 1691), u svom *Telhisul-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman*, oslanjajući se na Kanun-i Talebe-i İlim, spominje da se Kadi Bejdavijevo (umro 685/1286) djelo *Tevaliül-envar* u Kelamu i Isfahanijev

(u.749/1349) komentar (šerh) ovog djela uz Taftanijev *Šerb-i Metali* iz logike također koristili na ovom stepenu. (Hezarfen, 1998:204) Taftazanijev (umro 471/1389) *Mekasidül-Talibin* je također bio među ovim djelima. (Uzunçarşılı, 1965:26)

U Hadži Hasan-medresi u Istanbulu, jednoj od Miftah-medresa, škola višeg ranga gdje su muderrisi imali platu od 30/35 akći dnevno, Tašköprülüzade je bio nastavnik između 1527. i 1530. Ovdje je on predavao Fikh, od početka do knjige “Kitab-ı Bej” iz djela Sadrišerria es-Sani (u.747/1346) *Vikaje*; Belagat, od početka do poglavlja “Idžaz i Itnab” iz djela *Šerb-i Miftah*; Hadis, dva puta od početka do kraja Begavijevog (umro 516/1122) djela *Mesabih*; Kalam, od poglavlja “Umur-i amma” do “Vudžub- i Imkan” u djelu *Hašije-i Tedžrid*. (Tašköprülüzade, str. 556)

Kako se vidi iz ove liste, fikh i hadis su bili dodati njegovim nastavnim zadacima. U tom smislu interesantno je da je on produžio da predaje *Hašije-i Tedžrid*, od mjesta do koga je došao u Dimetoka-medresi.

Dok je bio muderris u Skoplju u Ishak-begovoj medresi, jednoj od 40 akći medresa, predavao je Begavijev *Mesabih* i Es-Sâgânijev (umro 650/1253) *Mešarik* u oblasti Hadisa; Sadrišerrijin *Et-Tavzih* i *Šerhu'l-Vikaje*, od poglavlja “Kitab-i Bej” do kraja, i Seyyid Šerifov *Šerb-i Feraiz* u oblasti Fikha; te *Šerb-i Miftah*, od poglavlja “Bejan” do kraja u oblasti Belagat. (Tašköprülüzade, str. 557) Ako se ispituju sva djela koja je predavao, pokazuje se da se on koncentrisao na centralne islamske nauke kao što su hadis i fikh. Kako se vidi, u medresama od 40 akći, djela koja su izučavana u medrasama od 20 i 30 akći su ostavljena po strani, te su muderrisi nastavljali s višim stepenom studija i predavali predmete kao što su fikh, hadis i tefsir.

Naprimjer, u istanbulskoj Kodža Mustafa-paša medresi, jednoj od 50 akći medresa, Tašköprülüzade je predavao El-Merginanijevu *Hidaju*, od početka do poglavlja “Zekat”, u oblasti Fikh; Idžijev (umro 756/1355)

Šerb-i Mevakif u Kelamu; i dijelove *Mesabiha* u Hadisu. (Tašköprülüzade, str. 557)

Prema Gelibolulu Aliji, u 50 akći Haridž medrasama, koje su imale višu reputaciju, uz djela *Hidaje*, Taftazanijev *Telvih* u Usul-i fikh, Zemahšerijev (umro 538/1143) *Keššaf* predavani su i Bejdavijev *Envaru-t-tenzil* u Tefsiru te Buharijev (umro 256/869) *Sabih* u Hadisu. (Gelibolulu, 1997:522-523) Slično, Tašköprülüzade je u Edirni u Uč Šerefeli medresi, jednoj od 50 akći Dahil medresa, predavao dva glavna predmeta: u Hadisu, jedan tom Buharijevog *Sabiha*; u Fikh, od poglavlja “Zekat” do poglavlja “Hadž” iz *Hidaje* i prvo poglavlje *Telvih*. (Tašköprülüzade, str. 557) Ocjenjujući obrazovanje u medresama nižeg ranga od Sahna, može se uočiti nekoliko karakteristika:

1. Glavni fokus u nastavnom planu bio je na vjerskim naukama, odnosno islamskim naukama.
2. Izučavani su osnovni predmeti kao što su: gramatika, sintaksa, logika i metodologija islamskih nauka.
3. Što se nivo medrese povećavao, nastavnom planu su dodavani predmeti temeljnih islamskih nauka.
4. Izbor udžbenika u medresama različitog nivoa bio je utemeljen na stepenu razumijevanja studenata. Naprimjer, u studijama Kelama studenti su počinjali s djelom *Hašije-i Tedžrid*, a produžavali s komentarima djela *Tevali i Mevakib*. (Uzunçarşılı, 1965:39-40) Sličan slučaj se uočava u Fikhu gdje je Tašköprülüzade počeo s nekim poglavljima iz djela *El-Vikaje* i produžio do *El-Hidaje* dok je predavao u medresama Haridž od 50 akći.

Pošto je bila dio osmanskog sistema obrazovanja, Gazi Husrev-begova medresa je imala nastavni plan sličan medresama istog ranga. Vakufnama sadrži informacije o karakteristikama muderrisa, što nam daje uvid u predmete koji su tu izučavani. Kako

je spomenuto, u vakufnami se kaže da muderris treba da predaje:

- Tumačenje Kur'ana (tefsir)
- Islamsku tradiciju (hadis)
- Osnove šerijatskog prava (ahkam)
- Metodologiju šerijatskog prava (usul-i fikh)
- Arapsku stilistiku (maani ve'l-bajan)
- Islamsku spekulativnu metodologiju (kelam)
- I sve ostalo što običaj ili mjesto i vrijeme zahtijeva. (Cerić, 2008:319)

Ovaj posljednji izraz ostavio je otvorena vrata različitim nastavnim predmetima. Pošto imena djela koja se trebaju izučavati u medresi nisu spomenuta, teško je specificirati koja tačno djela su bila uključena u nastavni plan. Međutim, glavna logika na kojoj se zasnivao osmanski sistem medresa dopušta nam da pretpostavimo da su proučavana djela slična kao u ostalim medresama od 50 akči. Također, poseban budući projekat koji bi se bavio rukopisima iz Gazi Husrev-begove biblioteke mogao bi otkriti sve detalje nastavnog plana. (Ćurić, 1983:134)

4. Profil profesora medrese

Od svog osnivanja do 1921, kada je obilježena 400. godišnjica Gazi Husrev-begova vakufa, izmijenilo se u medresi preko dvadeset profesora (muderrisa). Poznati historičar Hamdija Kreševljaković kaže da su neki zbog svoje učenosti bili poznati daleko izvan granica BiH dok je veliki broj učenika ove medrese ušao u historiju islamske književnosti. (*Spomenica*, 1932:146)

Držeći se ovog historičara i savremenog turskog autora Cahida Baltacija, dat ćemo neke crte iz biografija ovih profesora koje nam bacaju više svjetla na nivo obrazovanja u ovoj školi. Prvi muderris je bio Mevlana Husamuddin (do 1548). Umro je na poziciji muderrisa Ishak-pašine medrese u Skoplju. Zatim je došao izvjesni Mes'ud-efendi koji je maja 1546. imenovan za muderrisa Gazi

Husrev-begove medrese. Slijedio je Jakub-efendija Čalik iz Ankare, koji je nakon službovanja u Sarajevu bio profesor na visokoj medresi Sahn u Istanbulu a zatim kadija u Bagdadu. Zatim je došao Mustafa Muslihuddin-ef. koji je predavao u ovoj medresi 1558-1563. Slijedio je Hanefi-ef. iz Jenidže-i Vardara koga je na mjestu muderrisa u Gazi Husrev-begovoj medresi zatekla smrt 1565/6. Prije dolaska u Sarajevo predavao je u Plovdivu u medresi Šehabeddin-paša. Nakon toga je punih deset godina u ovoj medresi bio profesor Kara Sulejman iz Galipolja koji je nakon službe u Sarajevu bio muftija na Krimu. Slijedio je Mevlana Ali-ef. Arap, čije su fetve važile u cijeloj Carevini, osim Istanbula. Ridvan-ef. Salindžik bio je postavljen za muderrisa Gazi Husrev-begove medrese 1598, a prije toga se proslavio kao muftija carske vojske u pohodu na Egru. Prvih godina 17. vijeka muderris je bio izvjesni Fadlullah-ef. koji je nakon službe otišao za muderrisa u Beograd. Nakon toga je slijedio izvjesni Abdul Dželil, čiji je učenik bio Mehmed ibn Musa Allamek iz Sarajeva. Navodi se da se Allamek pokajao kada je nakon studiranja u medresi u Sarajevu pred ovim učenjakom otišao u Istanbul, jer u prijestolnici nije našao nikoga ravna svom sarajevskom učitelju. Nakon toga su slijedili Hadži Derviš Čelebija, Abdul Latif-ef. i Mehmed-ef. sin Mustafin, o kojima se malo zna. Zatim je (prije 1681) muderris bio Hadži Husein-ef. Muzaferija, prvi Sarajlija na ovom položaju i vrstan poznavalac astronomije. Nakon toga dolazi izvjesni Sabit-ef, koji je umro prije početka juna 1765. Slijedio je Hadži Ahmed-ef. sin Mustafin (muderris od 1765), također Bosanac, koji je na ovom položaju bio skoro 47 godina. Naslijedio ga je njegov srednji sin Muhammed-ef. koji je za muderrisa imenovan 1812. i na toj poziciji ostao 33 godine. Njegovi učenici su bili Mehmed Refik-ef. Hadžiabdić, kasniji šejhul-islam Osmanske Carevine, i

Mustafa Hilmi-ef. Hadžiomerović, prvi reisul-ulema Islamske zajednice u BiH. Navodi se da je sva ulema BiH pred austrougarsku okupaciju učila pred ovim učenjakom.

Iz ovog pregleda biografskih podataka profesora Gazi Husrev-begove medrese u osmanskom periodu vidi se da su se na položaju muderrisa smjenjivali učenjaci visokog obrazovanja koji su bili poznati širom Carevine. Neki od njih nakon službovanja u Sarajevu nastavljaju svoje karijere na najvišim školama Carevine, neki vrše visoke sudske funkcije (kadija Bagdada), a neki njihovi učenici kasnije postaju najviši vjersko-naučni autoriteti (šejhul-islam, reisul-ulema). Pošto je u osmanskoislamskom obrazovnom konceptu nivo škole određen muderrisom, udžbenicima i platom koju muderris prima, može se reći da ove biografije potvrđuju tezu o visokom rangu Gazi Husrev-begove medrese.

5. Osnivanje Gazi Husrev-begove biblioteke

Dokumenti pokazuju da su Gazi Husrev-begova medresa i biblioteka osnovani istim aktom (vakufnamom) napisanim 8. januara 1537. Osnivač je odredio da novac koji preostane od gradnje bude namijenjen za kupovinu knjiga koje će služiti učenicima medrese, što znači da je uspostavljena školska biblioteka. Te knjige su namijenjene za učenje i za prepisivanje, što znači da je biblioteka funkcionisala i kao scriptorium. Kasnije je ova biblioteka u svoj knjižni fond uključila brojne privatne biblioteke i transformisala se u javnu biblioteku, ne gubeći svoju vezu sa Gazi Husrev-begovom medresom i Islamskom zajednicom.

Od osnivanja do 1863. Biblioteka je bila smještena u zgradi Gazi Husrev-begove medrese (Kuršumlije). Godine 1863. za potrebe Biblioteke sagrađena je posebna zgrada naslonjena na Begovu džamiju, ispod same munare. (Traljić, 1978:45) Godine 1935. Biblioteka je smještena u dio zgrade kod Careve džamije u kome je bilo smješteno Sarajevsko muftijstvo.

Godine 1959. cjelokupna zgrada nekadašnjeg Sarajevskog muftijstva, odnosno Ulema-medžlisa za BiH, alocirana je za Biblioteku. Nakon 1995. Biblioteka je bila smještena u nekadašnjoj zgradi Gazi Husrev-begove medrese da bi 2013. našla svoje konačno mjesto u namjenski izgrađenoj zgradi u kompleksu Gazi Husrev-begove džamije.

6. Knjižni fond Gazi Husrev-begove biblioteke

U vakufnami Gazi Husrev-bega, kako je spomenuto, navedeno je, što pretekne od novca namijenjenog izgradnji medrese, da se kupi "valjanih knjiga". Nije zabilježeno koliko je preteklo novca niti koje su knjige kupljene. Može se pretpostaviti da su okosnicu prvog književnog fonda Biblioteke činili udžbenici koji su korišteni u Gazi Husrev-begovoj medresi. Na nekim rukopisima koji se i danas čuvaju u Biblioteci piše da ih je uvakufio lično Gazi Husrev-beg. (Lavić, 2013:41)

Vremenom su knjige iz prvobitnog fonda uništene, ali se on obnavljao poklonima i prepisivanjem. Tako je, naprimjer, zabilježeno da je muderris Gazi Husrev-begove medrese Ahmed sin Mustafin koji je bio na ovom položaju od 1765. do 1812. za života uvakufio za Biblioteku 54 kodeksa odnosno 119 djela. (Lavić, 2013:42) Knjige su, također, tokom 19. vijeka uvakufili Asim-beg Mutevelić, Omer-ef. Hajrić iz Prusca, izvjesni munla Musa, hadži Memiš-aga Kasumagić, kadija Hasan-ef. Bojić, hafiz Abdul-Baki-ef. Džinić i drugi. (Lavić, 2013:42-43)

Iz druge polovine 19. vijeka sačuvan je popis knjiga koje su se nalazile u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Taj popis je sačinio Salih Sidki Hadžihuseinović koji je bio bibliotekar u vremenu 1864-1888. Prema tom popisu Biblioteka je posjedovala 1067 knjiga, odnosno 1218 naslova. (Lavić, 2013:46) Od toga je bilo 822 rukopisa i 245 štampanih knjiga. Knjige su pripadale

sljedećim oblastima: tefsir /tumačenje Kur'ana/ (34), hadis /tradicija/ (42), usul-i hadis /metodologija tradicije/ (4), fikh /pravna nauka/ (201), usul-i fikh /metodologija prava/ (28), fetve /pravna mišljenja/ (41), akaid /dogmatika/ (118), rječnici (31), sintaksa (168), morfologija (87), stilistika (26), književnost (48), logika (64), feraiz /nasljedno pravo/ (23), filozofija (12), poezija (13), sufizam (9), medicina (17), kiraet /učenje Kur'ana/ (30), metrika (14), historija (29), etika (11), perzijska književnost (59), divani (19), astronomija (12), ostalo (78). (Hadžibajrić, 1978:55-64)

7. Bibliotekari Gazi Husrev-begove biblioteke

Danas je teško utvrditi da li su do samog osnivanja postojali bibliotekari ili su tu funkciju vršili muderrisi ili učenici Gazi Husrev-begove medrese. Međutim, postoje podaci o tome da od prve polovine 17. vijeka postoji poseban bibliotekar zadužen za knjige u Biblioteci. To je bio Muhamed-ef, otac historičara Husein-ef. Sarajlije. (Traljić, 1978:46) Zasigurno se zna da su od 1864. postojala dva bibliotekara koji su se nazivali *hafiz-i kutub* ("čuvari knjiga"). Jedan je bio hafiz Abdulah Ajni-ef. Hasagić (umro 1872), kaligraf i pjesnik, a drugi je bio Salih Sidki-ef. Hadžihuseinović Muvekkit (umro 1888), autor djela *Tarih-i Bosna* (Historija Bosne). Oni su imali svoje zamjenike (vekile). Tako je, naprimjer, zamjenik prvog bibliotekara Hasagića bio Abdulah-ef. Hatibović. Od godine 1877. zamjenik prvog bibliotekara bio je Sulejman-ef. Hasagić. Bibliotekari su nastavili da djeluju sve do današnjih dana. Do godine 1945. titulisani su kao *hafiz-i kutub*, a nakon toga kao *bibliotekari*. Među *hafiz-i kutubima* iz postosmanskog perioda treba spomenuti Mehmed-ef. Handžića, istaknutog bosanskohercegovačkog alima iz 20. vijeka.

Profil bibliotekara govori o tome da je Gazi Husrev-begova biblioteka

bila stjecište ljudi od nauke, te da uloga njenih bibliotekara nije bila samo da čuvaju knjige nego bavljenje naučnim radom.

9. Značaj naučnoobrazovnih institucija iz osmanskog perioda za genuzu savremenih univerziteta u Republici Turskoj

Medrese su nastavile da budu okosnica klasičnog osmanskog sistema i proširile su se diljem osmanskih teritorija tokom 15. i 16. vijeka. One su se zasnivale na sistemu rangiranja i uključivale su sve nivoe obrazovanja, uključujući i visoko. Prema nekim autorima, analogija između medresa i modernog obrazovnog sistema, kao što je da su Sahn-medrese bile jednake univerzitetima, može objasniti status medresa u ovom sistemu. (Osmanli, 1916:645)¹³ Mada povlačenje takvih analogija može dovesti do anahronističkog pristupa, to je ipak korisno za objašnjavanje klasičnog obrazovnog sistema modernim čitaocima. Međutim, takva vrsta poređenja otvara jedno drugo pitanje: Da li postoji kontinuitet između osmanskih medresa i modernih turskih univerziteta?

Iako istraživači u ovoj oblasti pristupaju ovom pitanju iz različitih uglova, oni se slažu da je Fatihova želja da novoosvojeni grad transformiše u kulturni centar izgradnjom obrazovnih institucija kao što su Zejrek i Aja Sofija medrese (1453) kao i njegovog kompleksa medresa (1477), može interpretirati kao prethodnica današnjih turskih univerziteta. (Yolcu, 2011:17-22) Međutim, duga historija Osmanskog Carstva, koja je bila obilježena političkim i administrativnim promjenama, zahtijeva da dublje pogledamo u faze kroz koje su prošle obrazovne institucije, da bi odgovorili na ovo pitanje na zadovoljavajući način.

¹³ Sličan pristup u poređenju klasičnog s modernim obrazovanjem primijenjen je u nekim kasnijim akademskim radovima. Za detaljnu analizu ovog pitanja vidi: İhsanoğlu, 2000:541-582.

Klasični osmanski sistem medresa bio je uspješan sve do početka 18. vijeka, iako je do tada prošao kroz nekoliko turbulentnih perioda. Posebno su 18. vijek obilježile reforme u raznim područjima života, počev od vojske do školstva. Reforme koje su izvršene nakon toga imale su dva pravca: promjene u klasičnom obrazovnom sistemu i ustanovljenje novih obrazovnih institucija slijedeći zapadne uzore. Uspostavljanje ovih škola, koje su slijedile zapadne obrasce i bile sekularne po svom karakteru, dovelo je do ideje o otvaranju univerziteta po zapadnim mjerilima. Darul-funun (Kuća nauka), koji je uspostavljen 1900, nakon tri neuspješna pokušaja u periodu između 1845. i 1873, predstavlja prethodnika Istanbulske univerziteta u modernom smislu i označava jednu od prekretnica u kasnom osmanskom periodu na putu prema zapadnom stilu obrazovanja. Seid-pašin opis uspostavljanja Darul-fununa daje nam neke detalje o vezama između ranijih škola u Istanbulu i Darul-fununa: "...pošto su tri odsjeka Darulfununa, tj. pravo, medicinske škole i teologija već postojale u različitim medresama, uspostavljena su još dva odsjeka prirodnih nauka (funun), čime je kompletirana struktura Darulfununa. Slično se desilo i u drugim zemljama." (*Said Paša*, 1328:534)

U historiji Darul-fununa zabilježeno je nekoliko reformi na

institucionalnom planu i to 1913, 1919. i 1924. Međutim, nijedan projekt reforme nije bio uspješan kao onaj iz 1933. godine. Ovaj cjeloviti projekt reforme izvršen je slijedeći izvještaj prof. Alberta Malche, švicarskog pedagoga, koji je ovu ustanovu, čija je historija puna promjenjivih tokova, konačno pretvorio u današnji Istanbulske univerzitet.¹⁴

Iako su medrese i Darulfunun pripadali različitim obrazovnim sistemima, što se vidi i u njihovim pravnim, upravnim i finansijskim karakteristikama, obje ustanove su prošle kroz nekoliko promjena u 19. i početkom 20. vijeka. U tom procesu, uvođenje novih obrazovnih koncepata transformisalo je naslijeđe nastalo u osmanskom medresa sistemu u moderno tursko visoko obrazovanje.

Zaključak

Ovo istraživanje je pokazalo da je Gazi Husrev-begova medresa, osnovana 8. januara 1537. godine, zajedno s bibliotekom, predstavljala visoku obrazovnu i naučnu instituciju u osmanskom Sarajevu. Ove ustanove su bile u to doba i najviše naučnoobrazovne institucije u Bosni i Hercegovini.

Klasični osmanski obrazovni sistem bio je utemeljen na kompetentnim nastavnicima i standardizovanim udžbenicima. Na ovim osnovama, kao

i na plati nastavnika, bio je izgrađen hijerarhijski sistem osmanskih medresa.

Status Gazi Husrev-begove medrese varirao je kroz historiju i kretao se između Sahna, medresa najvišeg ranga Osmanske Carevine, medrese od 60 i medrese od 50 akči. Ovakve medrese u osmanskom obrazovnom sistemu davale su nastavnike i sudije, što znači da je riječ o visokoj obrazovnoj instituciji. Pošto su takve medrese koristile standardizovane udžbenike, pretpostaviti je da je veći broj takvih udžbenika činio okosnicu najranijeg knjižnog fonda biblioteke.

Gazi Husrev-begova biblioteka, osnovana 8 januara 1537, predstavlja najraniju očuvanu biblioteku osmanskog perioda u Sarajevu i Bosni i Hercegovini. Od školske biblioteke ona se transformisala u javnu biblioteku u Sarajevu. Svojim knjižnim fondom predstavljala je podršku nastavnom procesu u medresi i bila centar prepisivanja rukopisa i naučnih diskusija.

Moderni turski univerziteti, kao što je Istanbulske univerzitet, smatraju osmanske medrese svojim pretečama, pa je opravdano da se i Univerzitet u Sarajevu u pogledu svoje historije veže za Gazi Husrev-begovu medresu i biblioteku i kao godinu svoga osnivanja uzme godinu 1537.

¹⁴ Za detalje vidi: Dölen, 2010: 81-145. O Albert Malcheovom izvještaju vidi: Kocatürk, 1984:3-95.

Literatura

(1328). *Said Paša Hatirati*, Sabah Matbaasi: Istanbul.
 (1932). *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristo godišnjice*, Sarajevo.
 Akgunduz, Ahmet (1990). "Kanunname-i Âl-i Osman". U: *Osmanli Kannunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, I, 324.
 Ali, Gelibolulu (1997). *Kunbulahbar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
 Ataî, Nevizade (1268/1852). *Hadaiku'l-bakayik fi tekmeleti's-Sakâiyk*, Istanbul.
 Ayverdi, Ekrem Hakki, Yüksel, Aydın (1981). *Avrupada Osmanli Mimari Eserleri, Yugoslavya*, Istanbul: Istanbul Fetih Cemiyeti.

Baltaci, Cahit (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. Istanbul: IFAV.
 Begović, Mehmed (1963). *Vakufi u Jugoslaviji*. Beograd: SANU.
 Cerić, Mustafa (2008). "History of Institutionalized Training of Imams in Bosnia-Herzegovina". U: *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe*, 312-324.
 Çelebi, Evliya (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ćerimović, Mehmed Ali (1935). *O vakufu (rađeno po djelima islamskih učenjaka)*. Sarajevo.
 Čurić, Hajrudin (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 Dölen, Emre (2010). *Darülfünundan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar, Türkiye Üniversitesi Tarihi III*. Istanbul: Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 Hadžibajrić, Fejzulah (1978). "O inventarima Gazi Husrevbegove biblioteke". *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, V-VI, 55-64.

- Hezarfen, Hüseyin Efendi (1998). *Telhisu'l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*. Ankara: TTK.
- Ihsanoğlu, Ekmeleddin (1999). "Osmanli Egitim ve Bilim Muesseseleri". U: *Osmanli Devleti Medeniyeti Tarihi*, I, 234-235.
- Ihsanoğlu, Ekmeleddin (2000). "Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)", *Belleten*, LXIV 240, 541-582.
- Inalcik, Halil. "Mehmed II". U: *DIA*, 28, 396.
- Ipsirli, Mehmet (2000). "Osmanli Ulemasi". U: *Yeni Turkiye Osmanli Ozel Sayisi III*, 23, 512-520.
- Jacobs, Emil (1949). "Mehmed II, der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Buchersammlung". U: *Oriens*, 2, 26-30.
- Karić, Enes (2011). *Contributions to Twentieth Century Islamic Thought in BiH*. Sarajevo: El-Kalem.
- Kasumović, Ismet (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom Ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
- Kocatürk, Utkan (1984). "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları". U: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI, 3-95.
- Kritovulus (1920). *Tarih-i Sultan Mehmed*, Istanbul.
- Lavić, Osman (2013). *Biblioteke u BiH pod osmanskom upravom*, neobjavljeni magistarski rad, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo.
- Muftuoglu, Ahmet Hikmet (1340). "Onbirinci Asr-i Hicrîde Türk Menâbi-i İrfani". U: *Mıbrab Dergisi*, 21-22, 720.
- Makdisi, George (1981). *The Rise of Colleges: Institutions of learning in Islam and the West*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Nakičević, Omer (1983). "Mjesto Gazi Husrev-begove medrese u sistemu osmansko-turskog školstva u Osman-skoj Turskoj". *Anali GHB*, IX-X, 241-262.
- Nasr, Seyed Hossein (1981). "A Typological Study of Islamic Culture". U: *Islamic Life and Thoughts*. London: George Allen and Unwin.
- Osmanli, Emin Bey (1998). "Tarihçe-i Tarik-i Tedris". U: *İlmiye Salnamesi*. Istanbul.
- Mujezinović, Mehmed (1998). *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Taşköprülüzade, İsamuddin, Ebu'l-hayr, Ahmed Efendi, *Eş-Şakaikun-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*.
- Traljić, Mahmud (1978). "Hafizi-kutubi Gazi Husrevbegove biblioteke (Prilog historiji Biblioteke)". *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, V-VI, 45.
- Unan, Fahri (1991). "Osmanli Resmî Dusuncesinin İlmiye Tariki' İcindeki Etkileri: Patronaj İlişkileri". U: *Türk Yurdu*, XI, 45, 33-41.
- Unan, Fahri (1993). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Kulliyesi*, neobjavljeni doktorska disertacija, Hacettepe University, Social Sciences Institute, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1965). *İlmiye Teskilati*. TTK: Ankara.
- (1938). *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*. Ankara.
- Zilfi, Madeline (1988). *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the post-classical age: 1600-1800*. Mineapolis.
- Yolcu, Ergün (2011). *1453'ten Günümüze İstanbul Üniversitesi/İstanbul University Since 1453*. Istanbul: Boyut Matbaasi.

الموجز

فكرت كارتشيتش

عائشة زيسان فرات

الأسس التاريخية للتعليم العالي في سراييفو العهد العثماني

يناقش الكاتبان في هذا المقال الأسس التاريخية التي تطور على أساسها التعليم الديني العالي في سراييفو في العهد العثماني. ويتحدث الجزء التمهيدي من المقال عن الوقف، تلك المؤسسة الدينية التي وفرت الأساس المادي لنشأة المدارس الثانوية الإسلامية. ثم يقدم الكاتبان وصفا موجزا لنظام المدارس الإسلامية وتقسيماتها في العهد العثماني التقليدي، ومن ثم يركزان على تأسيس مدرسة الغازي خسرويك في سراييفو ومكانتها في نظام التعليم المدرسي في الدولة العثمانية، ومناهجها ومدرسيها. وإلى جانب المدرسة، أسس الغازي خسرويك مكتبة مدرسية، تطورت حتى أصبحت اليوم مكتبة عامة. ويقدم الكاتبان معلومات أساسية عن تاريخ مكتبة الغازي خسرويك والعاملين فيها على مر الفترة العثمانية. وخلص الكاتبان في نهاية المقال بالمقارنة مع نظام التعليم التركي إلى أنه يمكن اعتبار تاريخ تأسيس مكتبة الغازي خسرويك تاريخاً لتأسيس جامعة سراييفو.

الكلمات الرئيسية: المدارس الإسلامية، الدولة العثمانية، مدرسة الغازي خسرويك، المكتبة، سراييفو.

Summary

HISTORICAL FOUNDATIONS FOR HIGHER EDUCATION IN SARAJEVO – OTTOMAN PERIOD

The authors here thematize the historical foundations upon which higher religious education was developed in Sarajevo during the Ottoman period. The introductory part of the article relates of Waqf, a religious institution that provided the financial bases for the establishment of madrasas. Following this, they present a short review of the system of madrasas in the Ottoman classical period explaining the divisional structure therein. Further in the text they talk about the founding of Gazi Husrev-bey's Madrasa in Sarajevo and about its status within the educational system of the Ottoman state, its Teaching Plan and Programme, and its mudarreses (teachers). Along with this madrasa, its founder, Gazi Husrev-bey, also established a school library which has over time developed into a public library. A brief history of Gazi Husrev-bey's Library is also offered here along with the list of its librarians of the Ottoman era. In the final part of the article, the authors conclude, by drawing a parallel with the Turkish educational system, that the date of the foundation of Gazi Husrev-bey's Library could be taken as the date of the foundation of Sarajevo University.

Keywords: madrasa, Ottoman state, Gazi Husrev-bey's Madrasa, library, Sarajevo